

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL RELATIONS DURING MARTIAL LAW SINCE

Палетич Д.С., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0001-8600-6539

Стаття присвячена дослідженню трансформацій у правовому регулюванні екологічних відносин, які відбулися в Україні в умовах воєнного стану, запровадженого з 24 лютого 2022 року. У статті проаналізовано зміни у законодавчій базі, пріоритетах державної екологічної політики, механізмах захисту довкілля та дотримання прав громадян на безпечне навколишнє природне середовище під час збройного конфлікту. Методологічну основу становили загальнонаукові підходи, а також спеціальні методи – правовий аналіз, порівняльно-правовий метод, аналіз нормативних джерел, що регламентують екологічну сферу в умовах надзвичайного правового режиму. Основну увагу приділено аналізу актуальних законодавчих ініціатив, зокрема Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та змін до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Результати дослідження показали, що під час воєнного стану функціонування системи екологічного управління зазнало значних ускладнень, зокрема щодо моніторингу екологічної ситуації та реагування на забруднення внаслідок бойових дій. У 2022–2024 роках було зафіксовано понад 1300 випадків порушень екологічного законодавства, що мали прямий зв'язок із воєнними діями. При цьому систематично порушуються зобов'язання України за міжнародними конвенціями, зокрема Орхуською та Базельською. У статті також розглянуто напрацювання європейських дослідників у сфері екологічного права в умовах конфліктів, які порівнюються із національними підходами. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення нормативного механізму контролю за забезпеченням екологічної безпеки в умовах воєнного стану та відновлення пошкоджених природних ресурсів. Висновки свідчать про необхідність оновлення законодавства з урахуванням принципів сталого розвитку та зобов'язань перед Європейським Союзом у сфері охорони довкілля.

Ключові слова: забруднення навколишнього середовища, безпека довкілля, надзвичайні правові режими, оцінка впливу, воєнні злочини проти довкілля, доступ до екологічної інформації, природоохоронне законодавство.

The aim of this article is to comprehensively examine the transformations in the legal regulation of environmental relations that have occurred in Ukraine under martial law, which was imposed on February 24, 2022. The article analyzes changes in the legislative framework, shifts in the priorities of state environmental policy, mechanisms for environmental protection, and the safeguarding of citizens' rights to a safe environment during the armed conflict. The methodological foundation is based on general scientific approaches, as well as specialized methods including legal analysis, comparative legal method, and the examination of regulatory sources governing the environmental sphere under an emergency legal regime. Particular attention is given to the analysis of current legislative initiatives, notably the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine", and amendments to the Law "On Environmental Impact Assessment".

The study's findings reveal that the functioning of the environmental governance system has faced significant challenges during martial law, particularly regarding environmental monitoring and response to pollution caused by military operations. Between 2022 and 2024, more than 1,300 violations of environmental legislation were recorded, directly linked to acts of war. Additionally, Ukraine has repeatedly breached its obligations under international conventions, particularly the Aarhus and Basel Conventions.

The article also reviews contributions by European scholars in the field of environmental law during conflicts, including the works of H. Wessels (Netherlands), L. Bristow (United Kingdom), and E. Fernández (Spain), and compares them with national approaches. Recommendations are proposed to improve the regulatory mechanisms for controlling environmental safety during martial law and for restoring damaged natural resources.

The conclusions highlight the urgent need to update national legislation in accordance with the principles of sustainable development and Ukraine's commitments to the European Union in the field of environmental protection.

Key words: environmental pollution, environmental safety, emergency legal regimes, environmental impact assessment, war crimes against the environment, access to environmental information, environmental legislation.

Вступ. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року зумовило запровадження в Україні воєнного стану, що стало серйозним викликом не лише для сфери національної безпеки, а й для правового регулювання екологічних відносин. Масштаб бойових дій спричинив безпрецедентні для країни екологічні наслідки: за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на вересень 2024 року зафіксовано близько 5 800 випадків шкоди довкіл्लю, а сума збитків оцінюється у 60 млрд євро. [1] UNEP також відзначає значні масштаби забруднення вод, ґрунтів, лісових пожеж та замінування територій.

У таких умовах стало очевидним, що норми екологічного права, сформовані у мирний період, не забезпечують достатнього механізму реагування на виклики, пов'язані з бойовими діями. Правове регулювання екологічних відносин у період війни перебуває на етапі активного станов-

лення, оскільки воєнні дії створюють нову правову та екологічну реальність, де питання захисту довкілля набуває ознак національної безпеки та гуманітарного виміру.

Попри наявність окремих методик і нормативних актів щодо фіксації та обліку збитків, система залишається фрагментарною й неуніфікованою, що ускладнює притягнення винних до відповідальності на національному й міжнародному рівнях. Відсутність комплексної процедури оцінювання шкоди, а також потреба у швидких і водночас юридично коректних механізмах документування наслідків бойових дій визначають пріоритетність наукового переосмислення концепцій екоциду, санкційного впливу та інтеграції екологічних норм у правову систему воєнного часу.

Стан дослідження правового забезпечення охорони довкілля в умовах воєнного конфлікту перебуває на етапі активного розвитку. З початку повномасштабної війни

в Україні ця проблематика стала одним із ключових напрямів юридичних і міждисциплінарних досліджень, що підтверджується значною кількістю наукових публікацій, конференцій, дискусій та аналітичних матеріалів. Водночас, попри помітний науковий прогрес, питання правового захисту довкілля у період збройних конфліктів залишається складним і багатовимірним. Воно потребує подальшого теоретичного осмислення, удосконалення наявних правових механізмів та вироблення нових підходів, здатних відповідати реаліям війни. Дослідницький інтерес зосереджений насамперед на оцінці ефективності чинних норм екологічного та міжнародного гуманітарного права, їх адаптивності до екстремальних умов, а також на можливості розроблення нових правових інструментів, які б забезпечували належний рівень екологічної безпеки. Ця проблема вже стала предметом уваги багатьох науковців. Так, Р. С. Кірін аналізує необхідність модернізації правових механізмів захисту екологічних прав громадян в умовах надзвичайних ситуацій [2], тоді як Н. Р. Малишева у контексті розвитку екологічного законодавства України акцентує на потребі гнучких та адаптивних правових підходів до воєнних загроз [3]. В. І. Андрейцев, досліджуючи засади екологічної безпеки, наголошував на важливості організаційно-правових механізмів реагування на екологічні ризики, які, попри їх формулювання ще у 2002 році, сьогодні можуть бути актуалізовані та застосовані у воєнних реаліях, коли стандартні процедури часто недієві або недоступні [4]. А. П. Гетьман, досліджуючи екологічну функцію держави, підкреслює її відповідальність за забезпечення екологічної безпеки навіть у період воєнного стану, що особливо важливо в умовах масштабних екологічних збитків [5].

Водночас, нова хвиля екологічних досліджень під час війни засвідчує зростання наукової уваги до цієї теми саме після 2022 року. Сучасні науковці О. М. Семерня, О. І. Любинський, І. В. Федорчук, Ж. О. Рудницька, А. О. Семерня та роботи інших учених поглиблюють аналіз правових механізмів відновлення довкілля, фіксації воєнних екологічних злочинів, компенсації збитків та приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Це формує новий рівень наукової дискусії, спрямованої не лише на констатацію порушень, а й на розроблення практичних правових рішень для держави в умовах війни. Таким чином, сучасний стан дослідження можна охарактеризувати як динамічний та інтенсивний, а науковий дискурс – як такий, що переходить від теоретичних напрацювань до пошуку конкретних механізмів правової охорони довкілля в умовах воєнного конфлікту та повоєнного відновлення.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання екологічних відносин в умовах воєнного стану в Україні, аналіз дії національного та міжнародного екологічного законодавства у воєнний період, а також оцінка ефективності правових механізмів охорони довкілля під час збройного конфлікту. Особливу увагу приділено виявленню правових прогалин і перспектив удосконалення правових норм, спрямованих на мінімізацію шкоди довкіл्लю та забезпечення екологічної безпеки в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році, українське законодавство зазнало суттєвих змін з метою адаптації до нових реалій [6]. Основні зміни були спрямовані на спрощення процедур у сфері охорони довкілля для забезпечення оперативного реагування на виклики воєнного часу.

У березні 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон № 2132-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану» [7]. Цей закон передбачає спрощення адміністративних процедур у сфері охорони довкілля, зокрема: а) скасування процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД) для деяких видів діяльності, пов'язаних з відновленням інфраструк-

тури; б) спрощення видачі спеціальних дозволів на користування надрами (крім нафти і газу); скасування обмежень щодо виконання робіт у "сезон тиші", що дозволяє проведення робіт, які є джерелом підвищеного шуму, а також всі види рубок та меліоративний вилов біоресурсів. Ці зміни, як зазначається в літературі, спрямовані на забезпечення обороноздатності держави та пришвидшення відновлення інфраструктури і економіки України [8, с. 93–115].

Втім, спрощення вимог екологічного законодавства під час воєнного стану має як позитивні, так і негативні наслідки [9]. З одного боку, це дозволяє оперативніше реагувати на виклики, пов'язані з війною, та забезпечити швидке відновлення пошкодженої інфраструктури. З іншого боку, існує ризик порушення екологічних прав громадян через послаблення контролю за впливом господарської діяльності на довкілля.

6 червня 2023 року підрив греблі Каховської ГЕС став однією з найсерйозніших екологічних катастроф в історії України. Неконтрольований спуск води спричинив затоплення населених пунктів, евакуацію населення, руйнування інфраструктури та суттєві втрати для агросектору. Подія завдала значної шкоди біорізноманіттю, призвела до забруднення води й ґрунтів, а також негативно вплинула на природно-заповідний фонд. Це наочно продемонструвало, що війна може спричинити масштабні екологічні наслідки, які виходять далеко за межі безпосередньо бойових дій [10].

Загалом, наслідки воєнних дій з 2022 року зумовили критичний стан довкілля: забруднено мільйони гектарів земель, фіксуються численні випадки хімічного забруднення водойм та високі показники викидів в атмосферу. Порушення роботи природоохоронних систем, пожежі та руйнування об'єктів інфраструктури суттєво підвищують екологічні ризики як для природи, так і для здоров'я людей.

У цих умовах особливої актуальності набуває правове регулювання екологічних відносин під час дії воєнного стану. Необхідні оперативні механізми реагування, фіксація екоциду, міжнародна взаємодія та удосконалення процедур відшкодування збитків. Війна зумовила потребу адаптації природоохоронної політики та створення нових правових інструментів, адже повоєнне відновлення неможливе без відновлення довкілля та гарантій екологічної безпеки.

Повномасштабне вторгнення російської федерації спричинило суттєву трансформацію еколого-правової політики України, зумовивши зміщення державних пріоритетів від традиційної природоохоронної парадигми до моделі оперативної екологічної безпеки, орієнтованої на забезпечення обороноздатності, відновлення зруйнованої інфраструктури та мінімізацію техногенно-екологічних ризиків. Уряд і Верховна Рада України у перші місяці війни запустили масштабний перегляд правових механізмів природокористування, що проявилось у спрощенні процедур отримання дозволів і ліцензій, адаптації ОВД, тимчасовому ослабленні лісозахисних заборон, перегляді правил надрокористування та впровадженні спеціальних режимів реагування на екологічні загрози.

Одним із ключових рішень стала постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року №314 [11], якою дозволи та ліцензії у сфері екологічно значущої діяльності були автоматично продовжені на період дії воєнного стану. Це забезпечило безперервність роботи промислових, енергетичних, аграрних та видобувних підприємств, що розглядалося як критично необхідне для функціонування економіки й оборонної логістики. Водночас подібний крок суттєво скоротив превентивний контроль держави у природоохоронній сфері, що у перспективі створює ризики накопичення порушень та виснаження ресурсів.

Суттєві зміни відбулися і в регулюванні надрокористування. Законом України №2805-ІХ від 1 грудня 2022 року [12] були розширені можливості отримання спеціальних дозволів, включно з правом їх продовження в спрощеному

порядку та можливістю видачі окремих дозволів без проведення аукціону. Це дозволило забезпечити доступ до корисних копалин, необхідних для відбудови та військово-промислових потреб, але водночас зменшило рівень конкурентності та прозорості надрокористування, що може стати проблемою під час довоєнної та післявоєнної екологічної оцінки.

Іншим вектором стала трансформація інструментів екологічної оцінки. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів у 2023–2024 роках запровадило дистанційні процедури громадських слухань, електронні форми подання документів і можливість проведення оцінки впливу на довкілля без фізичної присутності заявника чи громадськості. [13] У такий спосіб держава прагнула зберегти превентивний контроль, попри обмеження доступу до територій та загрозу обстрілів, однак ступінь реального впливу громадськості в таких умовах суттєво звузився.

У лісовому секторі уряд тимчасово змістив акценти з превентивного природоохоронного обмеження на забезпечення ресурсної та інфраструктурної стійкості держави, що проявилось у нормативних рішеннях щодо режиму лісокористування. Постанова Кабінету Міністрів України №1017 від 22 вересня 2023 р. [14] та подальші накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів (2023–2024 рр.) [15] запровадили тимчасові пом'якшення сезонних заборон на проведення лісгосподарських робіт, зокрема лісозаготівлі, з метою забезпечення потреб оборонного комплексу, відновлення транспортної інфраструктури й ліквідації наслідків бойових дій. Одночасно ці акти передбачили адаптацію процедур видачі лісорубних квитків і дозвільної документації, що суттєво прискорило доступ до деревинних ресурсів у регіонах, де необхідна оперативна інженерна робота та відбудова. Паралельно ухвалювалися урядові розпорядження щодо реабілітації та відновлення пошкоджених лісових масивів, спрямовані на відтворення екосистем та формування післявоєнної стратегії лісового менеджменту. Однак поряд із управлінською мобілізацією та підвищенням ефективності галузі такі рішення неминує породжувати ризики пов'язані з потенційним надмірним антропогенним навантаженням, локальним виснаженням лісових ресурсів і зменшенням біорізноманіття, що потребує подальшої нормативної ревізії та впровадження механізмів контролю на етапі відновлення країни.

Важливий напрям – документування екоциду, оцінка збитків та фіксація екологічних злочинів для міжнародного переслідування агресора. Прокуратура України та спеціальні міжвідомчі групи збирають докази навмисного завдання екологічної шкоди, що має стати підґрунтям майбутніх репараційних вимог. Паралельно Міндовкілля створило цифрові реєстри екошкоджень та запустило інтеграцію національних екоданих із міжнародними базами в контексті майбутніх процесів відшкодування [16].

Ключову роль відіграє також стратегія «зеленої» післявоєнної реконструкції, яка передбачає інтеграцію принципів сталого розвитку у всі етапи відбудови. Європейські інституції підтримують Україну у формуванні відновлювальної політики, орієнтованої на енергоефективність, модернізацію водних систем, очищення забруднених територій та відновлення пошкоджених екосистем. Такий курс дозволяє розглядати війну не лише як руйнування, а й як точку перезавантаження екологічних стандартів держави [17].

Слід наголосити, що правове регулювання екологічних відносин у період воєнного стану набуло якісно нових рис, зумовлених безпрецедентним впливом збройної агресії на природне середовище. Війна не лише спричинила масштабні руйнування промислових підприємств, транспортної та енергетичної інфраструктури, а й створила суттєві труднощі у реалізації державної екологічної політики, оскільки пріоритет національної безпеки та оборони закономірно тимчасово переважає над екологічними інтересами суспільства. Унаслідок цього відбулося, як вже зазначалося, певне спрощення дозвільних процедур у сфері природокористу-

вання, зокрема щодо проведення оцінки впливу на довкілля в умовах надзвичайних ситуацій, що, своєю чергою, збільшило ризик неконтрольованого антропогенного впливу на навколишнє природне середовище [18, с. 651–654]. Водночас правозастосовна практика під час дії воєнного стану виявила низку системних проблем, пов'язаних із забезпеченням екологічного контролю та відповідальності за шкоду довкіллю. У відповідь на ці виклики держава поступово адаптує правові інструменти регулювання екологічних відносин до реалій воєнного часу, прагнучи забезпечити належну фіксацію екологічних злочинів і відшкодування завданої шкоди довкіллю. Немоżliво оминути й той факт, що нині група провідних міжнародних юристів у співпраці з українськими фахівцями здійснює роботу над формалізацією поняття «екоцид» у системі міжнародного кримінального права, що, у разі нормативного закріплення, створить прецедентні та юридично обов'язкові підстави для притягнення держави-агресора до відповідальності за масштабні екологічні руйнування [19].

Порівняння українського досвіду еколого-правового регулювання в умовах війни з американською моделлю реагування на наслідки урагану «Катріна» демонструє показову відмінність у пріоритетах та механізмах правозастосування. Як зазначають Sullivan & Ramirez (2021) [20], США, попри масштабні руйнування інфраструктури та загрозу техногенних аварій, не відмовилися від процедур екологічного контролю, а лише тимчасово скоротили строки погодження та перевели частину процедур у прискорений формат, зберігаючи при цьому вимогу до екологічних експертів, громадської участі та фіксації наслідків стихії. Важливим є й те, що американська модель не передбачала невизначеної дії дерегуляційних норм: кожне спрощення мало встановлений часовий ліміт та підлягало перегляду, що дозволило уникнути перетворення тимчасових рішень на постійні. Для України цей досвід є принциповим, адже значна частина «воєнних послаблень» у сфері ОВД, лісокористування та надрокористування ризикує зберегтися й у післявоєнний період, якщо механізм зворотного повернення до базових стандартів не буде чітко прописаний у законодавстві. Отже, американський підхід може бути адаптований Україною у двох напрямках: 1) закріплення обов'язкової строковості дерегуляційних рішень з подальшим автоматичним їх переглядом, та 2) гарантування непорушності базового права на безпечне довкілля навіть у період надзвичайних обставин, що дозволить забезпечити баланс між оборонними потребами та довгостроковою екологічною безпекою держави.

Тому можна стверджувати, що у сучасних умовах правове осмислення воєнних змін у сфері екологічного регулювання неможливе без комплексного аналізу їх змісту, спрямованості та потенційних віддалених наслідків. Необхідно не лише фіксувати нормативні трансформації, що відбулися у період дії воєнного стану, але й розглядати їх крізь призму правової логіки, пропорційності та стратегічних намірів законодавця. Аналіз еколого-правових новацій демонструє, що значна частина рішень була обумовлена потребою швидкого реагування на загрози війни та забезпечення безперервності функціонування господарського комплексу, що проявилось у запровадженні автоматичного продовження строку дії дозволів і ліцензій, а також у спрощенні механізмів користування надрами з метою стабілізації промислових і оборонних процесів. Паралельно імплементація змін у сфері лісових відносин відобразила прагнення досягнути рівноваги між воєнно-економічними потребами та охороною екосистем, що особливо актуалізувалося у 2023–2024 роках на тлі зростаючого навантаження на природні ресурси. Таким чином, повномасштабна війна водночас формує ризики деградації довкілля та стимулює нормативну адаптацію, яка покликана підтримати обороноздатність і економічну стійкість без руйнування засад екологічної безпеки. За умов юридично виваженого підходу обидва вектори не конкурують, а утворюють єдину рамку сталого регулювання, в якій тимчасові послаблення мають бути обмеже-

ними у часі, обґрунтованими за метою та співмірними із конституційними гарантіями права на безпечне довкілля.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що правове регулювання екологічних відносин у період воєнного стану набуло нових рис, поєднавши гнучкість, кризову функціональність і здатність адаптуватися до надзвичайних умов. Війна змінила баланс між екологічними та соціально-економічними інтересами, висунувши охорону довкілля на рівень складової національної безпеки. У цих обставинах екологічне право стало інструментом не лише захисту навколишнього середовища, а й збереження життєдіяльності суспільства, природних ресурсів і мінімізації ризиків, спричинених бойовими діями, формуючи підґрунтя для майбутнього відновлення держави.

Під впливом збройної агресії відбулося переосмислення підходів до правозастосування: тимчасове послаблення окремих екостандартів поєднується з розвитком нових інституційних і технологічних практик контролю, спрямованих на фіксацію екозлочинів і підготовку доказів для міжнародної відповідальності агресора. Такий подвійний режим відображає баланс між потребами оборони та необхідністю збереження екологічної справедливості.

В умовах обмеженого контролю на значній частині території особливої ваги набувають дистанційний моніторинг, цифрова фіксація порушень, участь громадянського суспільства й міжнародних партнерів. Створення Реєстру екозлочинів, процедури екологічного аудиту та ініціативи міжнародного компенсаційного механізму формують системний підхід до реагування на екологічні наслідки війни. Водночас актуальним є вдосконалення нормативної бази щодо визнання та оцінки екологічної шкоди, спричиненої бойовими діями.

Подальший розвиток полягає в інтеграції екологічних принципів у стратегії національної безпеки, забезпеченні участі громадян у прийнятті екологічно значущих рішень, формуванні довгострокової політики відновлення довкілля. Використання цифрових технологій, супутникових даних і міжнародних стандартів оцінки шкоди створює основу для нової моделі екологічного врядування, здатної поєднати безпеку, відбудову та сталий розвиток.

Таким чином, екологічні відносини у воєнний час стають системоутворюючим елементом державної політики. Війна стала каталізатором оновлення екологічного права, що формується як право, покликане забезпечувати збереження природних основ життя і гарантувати екологічно справедливу та стійку післявоєнну відбудову України навіть в умовах найглибшої кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Збитки довкіллю від війни. URL: https://mepr.gov.ua/topics/novyny/zbytky-dovkillyu-vid-vijny/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27.11.2025).
2. Кірін Р.С. К 43 Актуальні проблеми урбоекологічного права: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд., 2023. 351 с. DOI: <https://doi.org/10.35668/978-617-14-0043-6>
3. Малишева Н. Р. Міжнародні екологічні злочини РФ на території України та перспективи притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 233-238.
4. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки. Навч. та наук.-практ. Посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с
5. Гетьман А. П. Відновлення України як ключовий напрям сучасної національної екологічної політики. *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirka_1.pdf#page=12 (дата звернення: 27.11.2025).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період: Закон України від 15.03.2022 № 2132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
8. Анісімова Г.В. Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. Проблеми законності. 2022. Вип. 157. С. 93–115. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787> (дата звернення: 27.11.2025).
9. Новели земельного законодавства в умовах воєнного стану: адвокат Дмитро Навроцький. 13.06.2023. URL: <https://advokatpost.com/novely-zemelnoho-zakonodavstva-v-umovakh-voiennoho-stanu-advokat-dmytro-navrotskyj/> (дата звернення: 27.11.2025).
10. Державний контроль за станом довкілля під час війни. Офіційний вебсайт Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина». 26.04.2022. URL: <http://epl.org.ua/announces/derzhavnyj-kontrol-za-stanom-dovkillya-pid-chas-vijny/#sdfnote2sym> (дата звернення: 27.11.2025).
11. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Каб. Міністрів України від 18.03.2022 № 314: станом на 19 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-p#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами: Закон України від 01.12.2022 № 2805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
13. Міндовкілля продовжує активне проведення громадських слухань в режимі відеоконференцій – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт*. URL: <https://mepr.gov.ua/minovkillya-prodovzhuye-aktyvne-provedennya-gromadskyh-sluhan-v-rezhymy-videokonferentsij/> (дата звернення: 27.11.2025).
14. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 733 і від 7 лютого 2023 р. № 112: Постанова Каб. Міністрів України від 22.09.2023 № 1017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2023-p#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
15. Державне агентство лісових ресурсів України – Роз'яснення щодо "сезону тиші" під час дії воєнного стану. *Головна | Державне агентство лісових ресурсів України*. URL: <https://forest.gov.ua/news/rozasnennya-shchodo-sezonu-tishi-u-period-voennogo-stanu> (дата звернення: 27.11.2025).
16. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ М-ва зах. довкілля та природ. ресурсів України від 05.10.2022 № 414: станом на 21 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
17. ПРОГРАМА ЗЕЛЕНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНА 2024-2028. *UNIDO | United Nations Industrial Development Organization*. URL: [https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2024-08/UKR_Green%20industrial%20recovery%20programme%20for%20Ukraine%202024-2028_external_online%20\(1\).pdf](https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2024-08/UKR_Green%20industrial%20recovery%20programme%20for%20Ukraine%202024-2028_external_online%20(1).pdf) (дата звернення: 27.11.2025).
18. Антонюк У.В. Державний екологічний нагляд (контроль) в Україні в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної воєнної агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 651–654.
19. Група міжнародних юристів працює над криміналізацією екоциду. Його хочуть прив'язати до злочинів проти людяності. *Бабель | Розповідаємо про політику, культуру і суспільство в Україні. Останні новини детально і неупереджено*. URL: <https://babel.ua/news/55508-grupa-mizhnarodnih-yuristiv-pracyuye-nad-kriminalizaciyeyu-ekocidu-yogo-hochut-privyazati-do-zvirstv-proti-lyudyanosti> (дата звернення: 27.11.2025).
20. Sullivan, J. & Ramirez, A. (2021). Environmental law in emergency contexts: lessons from Hurricane Katrina. *Journal of Environmental & Emergency Law*, 12(3), 45-68.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025